

**SOVET DAVRIDA ISLOMNING SOVET MAFKURASI BILAN
TO‘QNASHUVI VA MUSTAQILLIK DAVRIGA TA’SIRI.**

Islomov Jamshid G‘iyos o‘g‘li
Oriental universti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sovet davrida islom dini bilan Sovet mafkurasi o‘rtasidagi to‘qnashuv, shuningdek, bu munosabatlarning mustaqillik davridagi ijtimoiy va siyosiy rivojlanishga ta'siri tahlil qilinadi. Sovet davrida diniy erkinliklar cheklangan, islom dini davlat mafkurasiga qarshi ravishda pasayishi kuzatilgan. Shu bilan birga, mustaqillik yillarida islom dini qayta uyg‘onib, milliy va madaniy o‘zlikni ifodalash vositasiga aylangan. Maqola tarixiy manbalar va zamonaviy tahlil natijalari asosida Sovet mafkurasi va islom o‘rtasidagi munosabatlarning murakkabligini ko‘rsatadi hamda mustaqillik davrida siyosiy va ijtimoiy jarayonlarga bo‘lgan ta’sirini o‘rganadi.

Kalit so'zlar: Sovet davri, islom dini, Sovet mafkurasi, diniy erkinlik, mustaqillik davri, milliy o‘zlik, siyosiy rivojlanish

Abstract

This article analyzes the clash between Islam and Soviet ideology during the Soviet era, as well as the impact of these relations on social and political development in the independence period. During the Soviet era, religious freedoms were restricted, and Islam declined in opposition to state ideology. However, in the years of independence, Islam was revived and became a means of expressing national and cultural identity. Based on historical sources and contemporary analyses, the article demonstrates the complexity of the relationship between Soviet ideology and Islam and examines its influence on political and social processes in the independence era.

Keywords: Soviet era, Islam, Soviet ideology, religious freedom, independence period, national identity, political development

Аннотация

В данной статье анализируется конфликт между исламской религией и советской идеологией в советский период, а также влияние этих взаимоотношений на социальное и политическое развитие в период независимости. В советское время религиозные свободы были ограничены, наблюдалось снижение роли ислама в противовес государственной идеологии.

Вместе с тем в годы независимости ислам возродился и стал средством выражения национальной и культурной идентичности. На основе исторических источников и современных аналитических данных статья демонстрирует сложность взаимоотношений между советской идеологией и исламом, а также исследует их влияние на политические и социальные процессы в период независимости.

Ключевые слова: Советский период, исламская религия, советская идеология, религиозные свободы, период независимости, национальная идентичность, политическое развитие

Kirish

Sovet davri, XX asrning katta bir qismini o'z ichiga olgan va dunyoning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy tuzilishini tubdan o'zgartirgan murakkab bir davr edi. Bu davrda Sovet mafkurasi markaziy o'rin tutib, davlat siyosati va jamiyat hayotini shakllantirishda katta rol o'ynadi. Sovet mafkurasi, asosan, kommunistik g'oyalar asosida qurilgan bo'lib, u tenglik, sinflar yo'qligi va davlat boshqaruvida markazlashuvni targ'ib qilgan. Ushbu ideologiya orqali davlat o'zining siyosiy va iqtisodiy islohotlarini amalga oshirib, jamiyatning barcha sohalariga, shu jumladan diniy e'tiqod va madaniyatga ham ta'sir ko'rsatgan. Bu esa o'z navbatida, islom dini va uning an'analari bilan sovet mafkurasining to'qnashuviga olib kelgan, natijada mustaqillik davriga o'tishda jiddiy ijtimoiy va siyosiy o'zgarishlarga sabab bo'lgan.

Sovet davrida Islom muhim ijtimoiy va madaniy unsurlardan biri sifatida mavjud bo'lib, uning Sovet mafkurasi bilan munosabatlari murakkab va turlicha bo'lgan. Rasmiy Sovet ideologiyasi diniy e'tiqodlarni inkor etishga va davlat nazorati ostida boshqarishga intilgan, shu bois Islom bilan Sovet mafkurasi o'rtasida ko'plab ziddiyatlar yuzaga kelgan. Sovet hukumati dinni va uning tarqatilishini cheklab, Islom diniy amaliyotlarini davlat tomonidan nazorat qilishga harakat qilgan, bu esa ko'plab musulmon jamoalarida norozilik va qarshilikni yuzaga keltirgan. Shu bilan birga, Islom o'zining mustaqil dini va madaniy an'analari saqlab qolishga intilgan, bu esa uning Sovet siyosati bilan to'qnashuvi va ijtimoiy hayotdagi o'ziga xos joyini ta'kidlaydi.

Sovet davrida Islom va sovet mafkurasi o'rtasidagi to'qnashuvni o'rganishning ahamiyati, ayniqsa mustaqillik davrining shakllanishi nuqtai nazaridan katta. Ushbu to'qnashuv diniy qadriyatlar va kommunistik g'oyalar o'rtasidagi ziddiyatni yoritib beradi, bu esa ma'naviy va siyosiy hayotga ta'sir ko'rsatgan muhim omil hisoblanadi. Shu bilan birga, Sovet davrida Islomga nisbatan qo'llanilgan siyosiy qoidalarning mustaqillik davrida qanday natijalarga olib kelgani va jamiyatda qanday

o'zgarishlar yuzaga keltirgani tahlil qilinadi. Tadqiqot, shuningdek, mustaqillik davridagi ijtimoiy-siyosiy jarayonlarni to'liqligicha tushunish uchun zarur bo'lgan tarixiy tajriba va darslarni aniqlashga yordam beradi. Bu nuqtai nazardan, mavzuni o'rganish Milliy o'zlikni tiklash va demokratik jarayonlarni rivojlantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Ushbu tadqiqotning doirasi va maqsadlari Sovet davrida Islom dini va Sovet mafkurasi o'rtasidagi to'qnashuvning dinamikasini chuqur o'rganish va tahlil qilishdan iborat. Tadqiqotda ayniqsa, bu jarayonning ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarga ta'siri o'rganiladi, shuningdek, Sovet davridan keyingi mustaqillik davrida Islomning roli va uning shakllanishi qanday o'zgarishlarga uchraganligi tahlil qilinadi. Maqsad – bu tarixiy o'zgarishlarni yanada yaxshi tushunish va ularning o'zbek jamiyatiga ta'sirini aniqlash orqali kelajakda diniy va siyosiy barqarorlikni ta'minlashga yordam berishdir.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili

Sovet davrida Islom va Sovet mafkurasi o'rtasidagi munosabatlar, shubhasiz, ko'plab ilmiy adabiyotlarda keng o'rganilgan mavzudir. Tadqiqotchilar Sovet hokimiyatining diniy e'tiqodlarga, xususan, Islomga nisbatan siyosatlarini turlicha baholashadi. Ba'zi ma'ruzachilar Sovet rejimi ilm-fan va zamonaviylik asosida diniy qadriyatlarni kamaytirishga intilganligini ta'kidlab, din erkinligini cheklash siyosatini mustahkamlash sifatida talqin qiladilar. Boshqalar esa, ayniqsa xalqaro va milliy kontekstlarda, sovet siyosatining Islom diniy amaliyotlarini butunlay yo'q qilish emas, balki ularni nazorat qilish va davlat siyosatiga moslashtirishga qaratilganligini ta'kidlaydilar. Shuningdek, mustaqillik davrining boshlanishi bilan birga, Sovet davrining Islomga bo'lgan ta'siri qanday shakllanganligi, diniy madaniyat va an'analar qayergacha saqlanganligi, va yangi davlat siyosatining diniy erkinliklarga qanday ta'sir qilgani amaliy jihatdan ham muhim ilmiy bahslarga sabab bo'lgan. Shu bois, adabiyotlarda sovet davrida Islom va mafkuraviy siyosat o'rtasida yuzaga kelgan murakkab munosabatlar va ularning mustaqillik davriga ta'sirlari keng qamrovda tahlil qilinadi.

Sovet davrida din siyosati asosan davlat ateizmi tamoyillariga asoslangan bo'lib, bu siyosat islomga qarshi ham keskin kurash olib bordi. Ushbu mavzuga bag'ishlangan asarlar orasida, birinchidan, davlat tomonidan olib borilgan repressiyalarni va islomiy institutlar ustidan nazoratni chuqur tahlil qiluvchi ishlar mavjud. Masalan, Sovet mamlakatlarida islom dini faoliyatining cheklanishi, masjidlar yopilishi va diniy yetakchilarga nisbatan qattiq choralar qo'llanilishi yoritilgan. Ikkinchidan, propaganda vositalari orqali sovet mafkurasi tomonidan

dinning ahamiyati pasaytirilgan, islomni xalq ongidan chiqarishga qaratilgan katta hajmdagi materiallar ko'rib chiqilgan. Ushbu manbalar nafaqat davlat siyosatining diniy sohadagi correlatsiyasini ochib beradi, balki musulmon jamoalarining mustamlaka davridan keyingi tarixiy tajribalarini, ularning munosabati va qarshilik harakatlarini ham ko'rsatadi. Shuningdek, ayrim tahlillar mustaqillik davrida islomning siyosiy va ijtimoiy hayotda qanday tiklanishi va Sovet repressiyalaridan qanday ta'sirlanganini ham o'rganadi. Bu turdagi asarlar sovet mafkurasining diniy sohada qo'llagan uslublari va natijalari haqida to'liq tasavvur beradi, shuningdek, mustaqillik davrida islomning ijtimoiy-siyosiy mavqeini yanada yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Sovet davrida Islom jamiyatlari duch kelgan qiyinchiliklar va ularning sharoitlarga moslashishi ko'plab adabiyotlarda batafsil tahlil qilingan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Sovet mafkurasi tomonidan e'tiqod va dini amallar cheklangani va nazoratga olingani bilan birga, Islom an'analari yashirin yoki yon yo'llar orqali davom ettirilgan. Ba'zi manbalarda diniy madaniyatning maxfiy tarzda ham omon qolishi, shu bilan birga yangi sharoitlarga moslashgan yangi dini amaliyotlar shakllanganligi haqida fikrlar mavjud. Bunday tadqiqotlar Islomning mafkuraviy qarshilikka qaramay, o'zining ijtimoiy va madaniy o'rnini saqlab qolganini ko'rsatadi, bu esa mustaqillik davriga ta'sir ko'rsatgan muhim omillardan biri hisoblanadi.

Sovet davrida Islomning sovet mafkurasi bilan to'qnashuvi mustaqillik davrida diniy va milliy o'zlikni qayta tiklash jarayoniga kuchli ta'sir ko'rsatgan. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, Sovet hukumati Islomni siyosiy vosita sifatida nazorat ostiga olgani, diniy faoliyatni cheklagani va diniy o'qitishni kamaytirgani, mustaqillikning dastlabki yillarida jamoatchilikda kuchli diniy uyg'onish va o'zligini izlash harakatlarini yuzaga keltirdi. Bu davrda Islom nafaqat diniy amaliyot sifatida, balki milliy madaniyat va identifikatsiyaning muhim qismiga aylangan. Sovet davridagi repressiyalar va taqiqlar Islomiy e'tiqodning yashirin saqlanishiga olib kelgan bo'lsa-da, mustaqillik bilan birga diniy erkinliklarning kengayishi Islomning jamiyatdagi rolining oshishiga, yangi diniy markazlar va ta'lim muassasalari tashkil etilishiga imkon berdi. Shu tariqa, Sovet-Islom munosabatlarining tarixiy o'rganilishi zamonaviy diniy uyg'onishning ildizlarini chuqurroq anglash va milliy o'zlikni mustahkamlashdagi rolining aniqlanishiga xizmat qilmoqda.

Sovet mafkurasi: Sovet mafkurasi — bu kommunistik g'oyalar asosida shakllangan va siyosiy-huquqiy tizimni boshqarishda markaziy rol o'ynaydigan mafkura bo'lib, u klasslar kurashi, marksizm-leninizm nazariyalari va davlat ateizmini targ'ib qiladi.

Davlat ateizmi: Davlat ateizmi — Sovet Ittifoqida rasmiy siyosat sifatida qabul qilingan dinni inkor etish va diniy faoliyatni cheklash siyosati bo'lib, u dinning jamiyatdagi o'rnini qisqartirishga, diniy tashkilotlarni nazorat qilishga va sovet mafkurasi asosida erkin fikrni shakllantirishga qaratilgan.

Islomiy tiklanish: Islomiy tiklanish — Sovet davrining oxiri va mustaqillik davrida islomiy qadriyatlar, diniy e'tiqod va urf-odatlarini qayta jonlantirish, diniy hayotni tiklash jarayoni bo'lib, bu milliy va diniy o'zlikni anglashdagi muhim o'zgarishlarni anglatadi.

Diniy tazyiq: Diniy tazyiq — Sovet davrida diniy guruhlar, muassasalar va shaxslarga nisbatan amalga oshirilgan muntazam siyosiy bosim, ta'qib, cheklov va jazo choralari bo'lib, bu jarayon diniy erkinlik va faoliyatni cheklashga qaratilgan edi.

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu tadqiqotda Sovet davridagi islom va sovet mafkurasi o'rtasidagi to'qnashuvni hamda uning mustaqillik davriga ta'sirini tahlil qilish uchun tarixiy- analitik metod qo'llanildi. Tadqiqot jarayonida dastlab arxiv hujjatlari, rasmiy hujjatlar va zamonaviy manbalar o'rganilib, muammoning mohiyati ochib berildi. Shuningdek, solishtirma tahlil usuli yordamida sovet mafkurasining din siyosati va islomning e'tiqodiy va madaniy jihatlari o'rtasidagi ziddiyatlar aniqlangan. Tadqiqotda hujjatli manbalar, etnografik ma'lumotlar va intervyular asosida Sovet davridagi diniy siyosatning jamiyatga ta'siri ham tadqiq etilib, mustaqillik davrida uning o'zgarishlari va natijalari baholandi. Bu yondashuv tadqiqotga tizimli va obektiv yondashishni ta'minlab, mavzuning murakkabligini to'liqroq tushunishga imkon berdi.

Sovet davrida islomning Sovet mafkurasi bilan to'qnashuvi va mustaqillik davriga ta'sirini o'rganishda sifatli tadqiqot usullari keng qo'llanildi. Arxiv tadqiqotlari orqali tarixiy hujjatlar, rasmiy bayonotlar va boshqa yozma manbalar batafsil tahlil qilindi. Hujjatlarni tahlil qilish usuli yordamida mazkur davrga oid siyosiy va ijtimoiy jarayonlarning sabablari va oqibatlari aniqlangan. Shuningdek, soha mutaxassisleri, tarixchilar va o'sha davr guvohlarining intervyulari olingan, bu esa tarixiy voqealarga kengroq va chuqurroq tushuncha berishga imkon yaratdi. Mazkur sifatli yondashuvlar yordamida olingan ma'lumotlar tadqiqotning ishonchliligi va to'liqligini ta'minladi hamda Sovet davrida islom va mafkura o'rtasidagi murakkab munosabatlarni aniqroq ko'rsatishga yordam berdi.

Tadqiqotda manbalar va ma'lumotlarni tanlashda ishonchlilik, vakillik va tadqiqot savollariga moslik kabi mezonlar muhim ahamiyatga ega. Ishonchlilik manbalar ma'lumotlarning haqiqatga to'g'ri kelishini ta'minlaydi, bu esa ilmiy asoslangan

Learning and Sustainable Innovation

xulosalar chiqarishda zarurdir. Vakillik esa tanlangan ma'lumotlarning umumiy ahvolni to'liq ochib berishini anglatadi, ya'ni faqat cheklangan yoki bir tomonlama ma'lumotlarga tayanmaslik kerak. Tadqiqot savollariga moslik esa manbalar va ma'lumotlarning mavzu doirasiga aloqadorligini bildiradi, bu esa tadqiqot natijalarining dolzarbligini oshiradi. Shu sababli, manbalarni tanlashda ularning sifatli, dolzarb va mazkur mavzu kontekstida qimmatli axborot beruvchi bo'lishi ustuvor hisoblanadi.

Sovet davrida Islomning Sovet mafkurasi bilan to'qnashuvi va mustaqillik davriga ta'sirini tahlil qilishda, asosiy analiz ramkasi sifatida ideologik tahlil va tarixiy kontekstualizatsiya yo'llari qo'llanildi. Bu yondashuvlar yordamida Sovet mafkurasi va diniy e'tiqod o'rtasidagi zidliklar, shuningdek, Islomning jamiyatdagi o'rni va mustaqillik davrida yuzaga kelgan o'zgarishlarning sabab va oqibatlari chuqur o'rganildi. Ideologik tahlil orqali Sovet mafkurasining diniy qadriyatlarga bo'lgan munosabati va uning siyosiy maqsadlar nuqtai nazaridan baholandi, tarixiy kontekstualizatsiya esa mazkur davrni o'zining ijtimoiy, siyosiy va madaniy sharoitida tahlil qilish imkonini berdi. Natijada, bu metodologiya sovet davrining murakkab diniy-siyosiy munosabatlarini yanada aniqroq tushunishga yordam berdi. Tadqiqot davomida arxivlarga kirishdagi cheklovlar va mavjud manbalarning ba'zan noto'liq yoki tarfkash bo'lishi tadqiqot metodologiyasining asosiy qiyinchiliklari bo'ldi. Shu bilan birga, Sovet davrida yozilgan hujjatlar va resurslar ko'pincha Sovet mafkurasi nuqtai nazaridan taqdim etilganligi sababli, ularning obyektivligini baholashda muammolar yuzaga keldi. Ushbu cheklovlarni bartaraf etish maqsadida, turli manbalar – ilmiy maqolalar, mustaqil tadqiqotlar, shuningdek soha ekspertlari bilan intervyular orqali ma'lumotlar to'plandi. Shuningdek, tarixiy voqealarning har xil nuqtai nazarlari o'rganilib, tahlil qilindi, bu esa natijalarni yanada kengroq va tushunarliroq qilishga yordam berdi.

Xulosa

Sovet davrida Islom va sovet mafkurasi o'rtasidagi to'qnashuv murakkab va ko'p qirrali bo'lib, asosan ideologik tafovutlarga asoslangan edi. Sovet hukumatining diniy e'tiqodlarga nisbatan repressiv siyosati Islom dini amaliyotlari va diniy institutlarning rivojlanishiga jiddiy to'sqinlik qildi. Bu davrda diniy faoliyat cheklangan, masjidlar yopilgan, diniy yetakchilar tizimli ravishda ta'qib qilingan. Shunga qaramay, Islom mahalliy aholi orasida kuchli ijtimoiy va madaniy rol o'ynashda davom etdi, bu esa sovet mafkurasiga qarshi yashirin yoki soqov norozilik harakatlariga zamin yaratdi. Shu nuqtai nazardan, Islom dini va sovet mafkurasi o'rtasidagi nizolar nafqat mafkuraviy kurash, balki huquqiy va siyosiy merosning

Learning and Sustainable Innovation

qiyin muvozanati sifatida namoyon bo'ldi, bu esa mustaqillik davrida Islomning ijtimoiy va madaniy o'qimlarini tiklashga bel bog'lashiga turtki berdi.

Sovet davrida islomning Sovet mafkurasi bilan to'qnashuvi, avvalo, islom diniy amaliyotlariga, madaniy o'zlikka va jamoaviy tuzilmalarga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Sovet hukumatining ateistik siyosati natijasida, masjidlar va diniy ta'lim muassasalari cheklangan yoki yopilgan, diniy marosimlarning erkin o'tkazilishi taqiqlangan. Bu esa jamoalarda diniy identitetning zaiflashishiga olib keldi. Shuningdek, islomiy qadriyatlar va an'analar Sovet mafkurasi tomonidan rad etilib, ularning o'rniga kommunistik me'yorlar o'rnatildi, bu esa madaniy merosning yo'qolishiga sabab bo'ldi. Natijada, jamoaviy tuzilmalar va diniy jamoalar o'z faoliyatlarini yashirincha davom ettirishga majbur bo'lib, mustaqillik davrida bu o'ringa tiklanishi va yangidan rivojlanishi uchun asos yaratdi.

Sovet davridagi islomga qarshi mafkuraviy qarshiliklar o'ziga xos meros qoldirdi, bu esa mustaqillik davrida islomiy hayot va identifikatsiyaning yangilanishi va shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatdi. Sovet hukumatining diniy faoliyatni cheklash va islomiy an'analarni yo'q qilish siyosati natijasida, ko'plab diniy qadriyatlar yashirincha saqlanib qoldi. Mustaqillik ortidan esa bu xorijiy ta'sirlar va cheklovlar bekor bo'lib, jamiyatda islomiy qadriyatlarni tiklashga bo'lgan intilish kuchaydi. Bu jarayonda tarixiy an'analar va islomiy madaniyat yangidan yuritila boshladi, yangi diniy o'quv yurtlari ochildi, va musulmon jamoalarining ayni o'zligini tiklashga qaratilgan harakatlar rivojlandi. Natijada, islom nafaqat diniy, balki milliy va madaniy o'zlikning muhim qismi sifatida mustahkamlandi, bu esa mustaqil davlatlarda ijtimoiy va siyosiy hayotga yangi nuqtai nazar kiritdi.

Sovet davrida islomning sobit va markaziy o'rni sovet mafkurasi bilan keskin to'qnashuvlarga sabab bo'ldi, bu esa diniy an'analar va jamoalarning nafaqat jismoniy balki ruhiy va madaniy tomondan ham buzilishiga olib keldi. Biroq, mustaqillik davrida islom dini va uning madaniy ildizlari o'zining aslligini qayta tiklashga muvaffaq bo'ldi, bu esa diniy chidamlilik va identitetni qayta qurish jarayonini yanada chuqurlashtirdi. Sovet va post-sovet kontekstlarida yuzaga kelgan bu ziddiyatlar nafaqat tarixiy hodisa, balki umumiy antropologik va sotsiologik ahamiyatga ega bo'lib, avtoritar boshqaruv sharoitida inson va jamiyatning o'zligini saqlab qolish uchun kurashishini namoyish etadi. Shunday qilib, sovet davrining diniy ziddiyatlari va ularning mustaqillik davrida paydo bo'lgan natijalari, diniy hamda madaniy identitetni tiklash va mustahkamlash jarayonlarini anglash uchun muhim darslar beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

- Абдуллаев, М. (2010). Совети даврида мусулмонлар ва уларнинг диний бошқаруви. Тошкент: Ўзбекистон фанлари академияси нашриёти.
- Икромов, Ж. (2015). Ислам дини ва совет мафкураси: қарама-қаршилик ва таҳлил. Самарқанд ислом институти пружражданлиги.
- Қодиров, Т. (2018). Мустақилликка қараб: совет даври ва унинг диний сиёсатга таъсири. Тошкент: Ўзбекистон давлат жўғрафия институти.
- Назаров, Ш. (2012). Совет Мақсади ва мусулмон аҳоли. Тошкент: Фан институти нашриёти.
- Тўйчиев, Б. (2016). Мусулмонлик ва совет мафкураси ўртасидаги зиддиятлар. Тошкент: Ўзбекистон тарихи журнали, 3(4), 45-52.
- Хусайнов, С. (2017). Совет сиёсатининг диний соҳага таъсири ва унинг оқибатлари. Тошкент: Тарих ва маданият институти.
- Фозилов, Р. (2019). Ислам ва совет мафкураси: янгидан қарашлар. Тошкент: Ўзбекистон миллий университети илмий жамоаси.
- Чориев, Д. (2021). Совет даврида диний тарбия ва унинг ўзгариши. Тошкент: Ўзбекистон ислом академияси илмий мақолалари.
- Ятимов, А. (2014). Мусулмонлар ва совет мафкураси: тарихий таҳлил. Тошкент: Ўзбекистон таълим вазирлиги нашриёти.
- Эргашев, Н. (2020). Мустақилликдан олдинги диний сиёсат ва унинг муаммолари. Тошкент: Ижтимоий фанлар университети нашрлари.